Тема 3. Похибки вимірювань

Метрологія виходить із позиції, що результат вимірювання завжди відрізняється від істинного значення вимірюваної величини. Тому під час вимірювань ФВ виникає ***похибка***, яка дорівнює різниці між значенням $\boldsymbol{X}$ фізичної величини та її істинним $\boldsymbol{X_i}$ значенням

$$\Delta X = X - X_i$$

Оскільки істинне значення ФВ невідоме, то похибку вимірювання з даного рівняння визначити неможливо. ***Для визначення похибки істинне значення ФВ замінюють дійсним***

$$\Delta X = X - X_д$$

Абсолютна похибка вимірювання - різниця між результатом вимірювання і дійсним значенням вимірюваної величини

Абсолютна похибка виражена в абсолютних одиницях вимірюваної величини.

На практиці дійсне значення ФВ може бути знайдено:

- за допомогою багаторазових вимірювань із наступним усередненням результатів спостережень і представленням цього середнього в якості дійсного;
- за допомогою зразкового засобу вимірювання

Якщо абсолютну похибку взяти з протилежним знаком і алгебрично додати до результату вимірювання, то ***можна вилучити систематичну похибку з результатів вимірювання***, або ***ввести поправку в результати вимірювання***.

$$\Delta q = -\Delta X$$

Поправка - значення величини, що алгебрично додається до результату вимірювання з метою вилучення систематичної похибки

У багатьох випадках числове значення абсолютної похибки не дає правильного уявлення про точність вимірювання, ступінь достовірності одержаного результату. Тому введено більш універсальну характеристику точності у вигляді ***відносної похибки*.**

<u>Відносна похибка вимірювання</u> - відношення абсолютної похибки вимірювання до дійсного значення вимірюваної величини

$$\delta = \frac{\Delta X}{X_д} = \frac{X - X_д}{X_д}$$

$$\delta = \frac{\Delta X}{X_д} \cdot 100\% = \frac{X - X_д}{X_д} \cdot 100\%$$

Чим менша похибка вимірювання, тим вища його точність, отже, тим менша різниця між істинним значенням ФВ і результатом її вимірювань

Точність вимірювання - головна характеристика якості вимірювання, що відображає близькість результату вимірювання до істинного значення вимірюваної величини.

$$\Theta = \frac{1}{\delta} = \frac{X_д}{X - X_д}$$

Надмірна похибка - похибка вимірювання, що суттєво перебільшує очікувану (у даних умовах) похибку.

Промах - результат вимірювання, що має надмірну похибку

В методиках оцінки результатів вимірювань промахи вилучають із ряду багаторазових спостережень, як аномальні результати вимірювання.

Класифікація похибок вимірювання

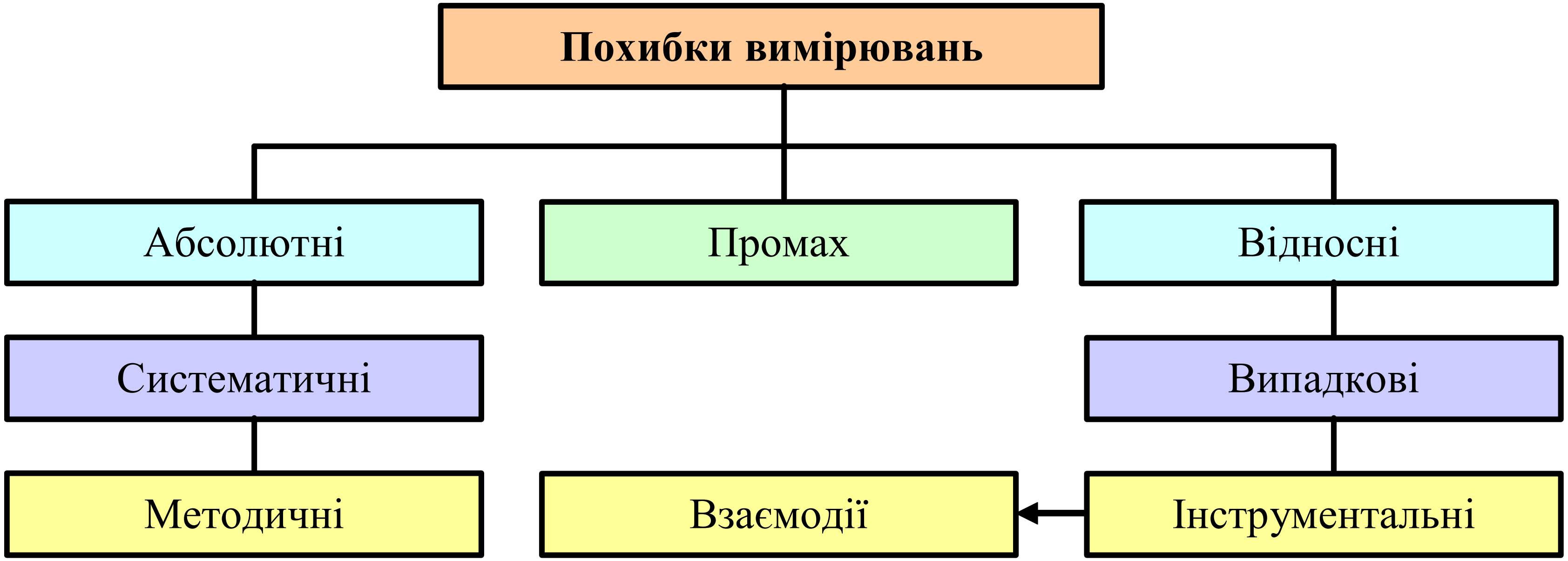

За способом вираження похибки поділяються на абсолютні й відносні;
за характером зміни - на систематичні і випадкові

$$\bar{\Delta}$$

Систематична похибка - складова похибки , що залишається сталою або прогнозовано змінюється у ряді вимірювань тієї ж величини.

$$\overset{o}{\Delta}$$

Випадкова похибка - складова похибки, що непрогнозовано змінюється у ряді вимірювань тієї ж величини.

Оскільки у похибку вимірювання входить випадкова складова, то її слід вважати величиною випадковою.

$$\Delta = \bar{\Delta} + \overset{o}{\Delta}$$

Використовуючи апарат підсумовування частинних (часткових) похибок випадкового характеру і частинних (часткових) похибок систематичного характеру, можна оцінити повну похибку вимірювання.

Крім точності вимірювань застосовують характеристики якості вимірювань: ***правильність***, ***збіжність*** та ***відтворюваність*** вимірювань.

Правильність вимірювань - характеристика якості вимірювання, що відображає близькість до нуля систематичної похибки вимірювання.

Збіжність результатів вимірювання - характеристика якості вимірювань, що відображає близькість повторних результатів вимірювань однієї й тієї ж величини в однакових умовах.

Збіжність результатів вимірювань відображає близькість до нуля випадкової похибки.

Збіжність може бути оцінена кількісно дисперсією результатів вимірювань.

Відтворюваність вимірювань - характеристика якості вимірювань, що відображає близькість результатів вимірювань однієї й тієї ж величини, виконаних в різний час, в різних умовах, різними методами і засобами.

Відтворюваність може бути оцінена кількісно дисперсією результатів вимірювання.

За місцем виникнення похибки вимірювання розподіляються на ***інструментальні*** й ***методичні***.

Інструментальна похибка - складова похибка вимірювання, зумовлена властивостями засобів вимірювальної техніки.

Інструментальна похибка ***складається з похибки засобів вимірювальної техніки та похибки від їхньої взаємодії з об'єктом вимірювання***.

Похибка від взаємодії - Складова інструментальної похибки, що виникає внаслідок впливу засобів вимірювальної техніки на стан об'єкта вимірювання.

Методична похибка - складова похибки вимірювання, що зумовлена неадекватністю об'єкта вимірювання та його моделі, прийнятою при вимірюванні.

Систематичні похибки і методи їх вилучення

Повністю вилучити систематичні похибки неможливо, завжди залишаються невраховані залишки. Ці залишки необхідно врахувати, щоб оцінити межі невилученої систематичної похибки результату.

Для виявлення, оцінки і вилучення систематичних похибок необхідно:

- знати місце і причини їх виникнення,
- знати способи виявлення і вилучення цих похибок.

Залежно від причин виникнення ***систематичні похибки можна розподілити на чотири групи***:

- інструментальні;
- методичні;
- суб’єктивні;
- похибки встановлення.

Похибки встановлення: такі, прояви яких зумовлені неправильним застосуванням міри: встановлення приладу з нахилом або відхилення зовнішніх умов від нормальних (наявність зовнішніх полів, відхилення температури від нормальної тощо).

Суб'єктивні похибки: проявляються в результаті особливостей самого спостерігача.
Наприклад, при підрахунку поділок шкали різні люди по-різному оцінюють одне і те саме положення стрілки.

Інструментальні похибки: зумовлені недосконалістю технології виготовлення засобів вимірювань.

Методичні похибки: виникають через недоліки самого методу вимірювання або через неточність застосованих спрощених формул.
Наприклад, при непрямому вимірюванні площі перерізу круглого стержня прямим вимірюванням діаметра з наступним обчисленням площі $S = \pi d^2/4$ результат буде із систематичною методичною похибкою через обмежене число знаків і значення числа π

За характером зміни в часі систематичні похибки поділяють на: ***постійні***, ***прогресивні***, ***періодичні***.

Постійні похибки: такі, які тривалий час залишаються незмінними і протягом вимірювального експерименту є постійними. Часто вони носять технологічний характер і **виникають, наприклад, при недостатньо точному намотуванні котушок індуктивності, під час градуювання шкали і т.ін.**

Прогресивні похибки: Це такі похибки, які у процесі даної серії вимірювань неперервно зростають або зменшуються, тобто є функцією часу.

Вони можуть бути спричинені повільним зменшенням (збільшенням) напруги живлення, прогріванням приладу і іншими причинами.

Періодичні похибки: До їх числа належать систематичні похибки, значення яких є періодичною функцією або часу, або самої вимірюваної величини.

Випадкові похибки

Випадковість похибок зумовлюється:

- нестаціонарністю і випадковим характером вимірюваної фізичної величини;
- несталістю метрологічних характеристик засобів вимірювань, яка визначається випадковим характером формування коефіцієнтів перетворення вимірювальних пристроїв;
- випадковим характером впливу зовнішніх факторів на засіб вимірювання у процесі вимірювального експерименту.

Кількісно випадковий процес описують випадковою функцією часу $X(t)$, яка в будь-який момент часу t може набувати різних значень із деяким розподілом імовірностей. Для будь-якого t_i значення $X_i = X(t_i)$ є випадковою величиною. Випадковий процес визначається сукупністю проявів процесу в часі і законами цієї сукупності.

Функціональна залежність проявів процесу називається ***реалізацією випадкової функції.***

Для характеристики частоти появи випадкових похибок теорія ймовірностей пропонує використовувати ***закони розподілу***. При цьому виділяється два види опису законів розподілу: ***інтегральний*** і ***диференціальний***.

Інтегральним законом розподілу або функцією розподілу ймовірностей F(x) випадкової величини ***X*** називають функцію, значення якої для кожного ***x*** є ймовірністю події, яка полягає в тому, що випадкова величина ***X*** приймає значення менші ***x***

$$F(x) = P|X < x|$$

Дана функція є неспадною функцією x і змінюється в межах:

$$F(-\infty) = 0 \quad F(+\infty) = 1$$

Вона існує для всіх випадкових величин як дискретних, так і неперервних.

Для випадкової величини з неперервною і диференційованою функцією розподілу ***F(x)*** можна знайти ***диференціальний закон розподілу ймовірностей як похідну від F(x)***

$$p(x) = F^{\bullet}(x)$$

Ця залежність називається ***густиною розподілу ймовірностей***. Вона завжди позитивна і відповідає умові нормування

$$\int_{-\infty}^{+\infty} p(x)\,dx = 1$$

Розподіл Гаусса

Похибка вимірювання визначається великим числом частинних складових, що носять випадковий характер, а **з центральної граничної теореми ймовірностей випливає, що розподіл похибок вимірювання буде близьким до нормального, якщо результати спостережень формуються під впливом великої кількості незалежно діючих частинних похибок випадкового характеру**, кожна з яких є незначною за значенням порівняно із загальною випадковою похибкою вимірювання.

Щільність імовірностей нормального закону описується виразом

$$f(\Delta) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \cdot \exp\left[-\frac{1}{2}\left(\frac{\Delta}{\sigma}\right)^2\right]$$

σ - середнє квадратичне відхилення

Δ - випадкова складова похибки.

Щільність розподілу для нормального закону

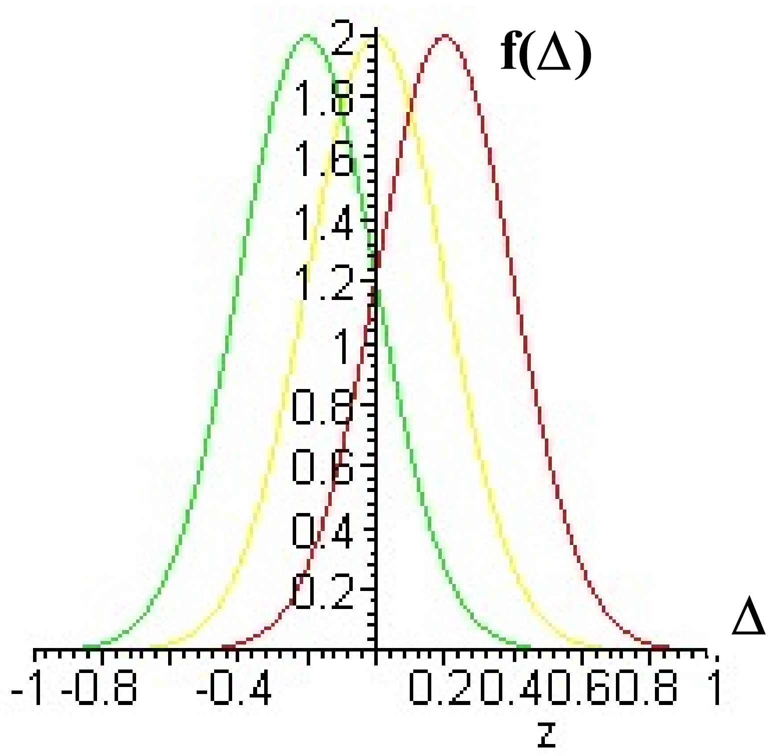

$$\overline{\Delta} \neq 0$$

Крива зміщена праворуч або ліворуч від початку осі ординат на значення $\overline{\Delta}$ в залежності від знака систематичної складової похибки

Щільність розподілу для нормального закону

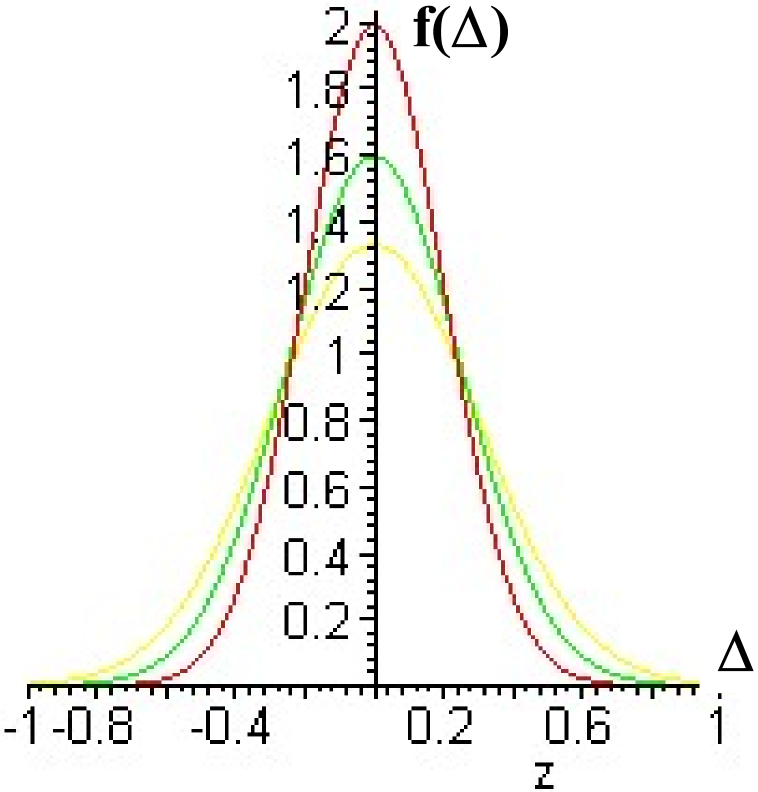

$$\overline{\Delta} = 0$$

Крива симетрична відносно осі ординат.

Значення σ впливає на гостровершинність кривої. ***Збільшення значення σ*** приводить до зменшення гостровершинності, і тому ***імовірніша поява великих похибок***.

При зменшенні σ зростає ймовірність появи малих похибок і ***знижується ймовірність появи великих похибок***.

Основними числовими характеристиками нормального закону розподілу є ***математичне очікування*** і ***дисперсія***.

Математичне очікування похибки вимірювань є невипадковою величиною, відносно якої розсіюються інші значення похибки при повторних вимірюваннях. **Математичне очікування характеризує систематичну складову похибки**.

Дисперсія похибки характеризує ступінь розсіювання окремих значень похибки відносно математичного очікування. Чим менша дисперсія, тим точніше виконано вимірювання. Отже, дисперсія може служити характеристикою точності вимірювань. **В зв'язку з тим, що дисперсія виражається в одиницях похибки в квадраті, то як числову характеристику точності вимірювань використовують середнє квадратичне відхилення** (квадратний корінь від дисперсії) з позитивним знаком і в одиницях вимірюваної величини.

Знання тільки середнього квадратичного відхилення не дозволяє знайти максимальну похибку, що підкреслює обмежені можливості такої числової характеристики похибки, як σ .

Максимальне значення похибки залежить не тільки від *σ*, але й від виду закону розподілу. Коли розподіл похибки теоретично не обмежений, наприклад, для нормального закону розподілу, **похибка може бути будь-якою за значенням**.

В цьому випадку можна говорити тільки про **інтервал, за границі якого похибка не виходить з деякою ймовірністю**. Цей інтервал **називають *довірчим***, *а* ***ймовірність, що характеризує його, - довірчою ймовірністю***.

Довірчий інтервал і довірчу ймовірність вибирають в залежності від конкретних умов вимірювання.

Для нормального закону розподілу випадкових похибок часто використовують довірчий інтервал від ***-3σ*** до ***+3σ***, для якого довірча ймовірність P=0.9973.

Оцінка випадкових похибок прямих вимірювань

Рівноточні вимірювання - багаторазові вимірювання однієї фізичної величини в однакових умовах одним оператором і за допомогою одного і того самого засобу вимірювання. При таких вимірюваннях проявляються випадкові похибки.

При статистичній обробці результатів багаторазових вимірювань необхідно виконати таку послідовність дій:

1. Провести багаторазові вимірювання і отримати масив вимірювальної інформації:

$$X_1, X_2, \ldots X_n$$

2. Ввести поправку в результати вимірювань, вилучивши відомі систематичні похибки.

3. Знайти математичне очікування поправлених результатів спостережень і прийняти його за дійсне значення.

Для нормального закону розподілу за оцінку математичного очікування ряду рівноточних спостережень приймають середнє арифметичне

$$\bar{x} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} X_i$$

4. Визначити випадкове відхилення при і-му спостереженні. Воно може бути позитивною і негативною величиною.

$$\vartheta_i = X_i - \bar{x}$$

5. Обчислити експериментальне середнє квадратичне відхилення (СКВ) результатів вимірювання за формулою Бесселя

$$S = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{n} \vartheta_i^2}{n-1}} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{n} (X_i - \bar{x})^2}{n-1}}$$

Параметр ***S*** характеризує розсіювання результатів багаторазових вимірювань однієї і тієї ж величини.

Оскільки обчислюється ***середнє арифметичне***, необхідне для одержання оцінки σ, то ***природно взяти його за результат вимірювання***. В даному випадку середнє арифметичне залежить від числа вимірювань і є випадковою величиною, яка має деякі дисперсії відносно істинного значення.

6.Визначити середнє квадратичне відхилення середнього арифметичного

$$\overline{\sigma}[\overline{x}] = \frac{S}{\sqrt{n}}$$

Якщо в якості результату багаторазових вимірювань взяти середнє арифметичне $\overline{x}$, то випадкова похибка **S** зменшується в $\sqrt{n}$ раз порівняно з випадком, коли за результат багаторазових вимірювань приймалось будь-яке одне з **n** спостережень

7.Визначити довірчі границі похибки вимірювання, що являють собою верхню й нижню межі, які накривають із заданою ймовірністю похибку вимірювання.

Якщо число вимірювань $n \leq 20 \ldots 30$, то довірчий інтервал випадкової похибки при заданих імовірності P і середньому квадратичному відхиленні $\bar{\sigma}[\bar{x}]$ визначається за формулою Стьюдента

$$\Delta_{д} = \pm k_{t} \cdot \bar{\sigma}[\bar{x}]$$

k_t - коефіцієнт розподілу Стьюдента, який залежить від заданої ймовірності P і числа вимірювань n.

Як правило, приймають P = 0.95. Якщо вимірювання повторити неможливо, то P=0.99, а в особливо відповідальних випадках - P = 0.997.

8.Представити результат вимірювання $\bar{x} \pm \Delta_{д}\, ; P$

Значення коефіцієнта Стьюдента

n-1	P=0.95	P=0.99	n-1	P=0.95	P=0.99
3	3.182	5.841	**16**	2.120	2.921
4	2.776	4.604	**18**	2.101	2.878
5	2.571	4.032	**20**	2.086	2.845
6	2.447	3.707	**22**	2.074	2.819
7	2.367	3.500	**24**	2.064	2.797
8	2.306	3.355	**26**	2.056	2.779
9	2.262	3.250	**28**	2.048	2.763
10	2.228	3.169	**30**	2.043	2.750
12	2.179	3.055			
14	2.145	2.977	∞	1.960	2.576

Приклад. Обробка результатів прямих вимірювань

Проведено ряд вимірювань за допомогою вольтметра магнітоелектричної системи. При цьому одержано такі результати:
122; 118; 120; 121; 119; 120 [В].
Визначити середнє значення виміряної напруги, його СКВ. Представити результат, вказавши границі довірчого інтервалу, в який потрапляє похибка вимірювання із заданою ймовірністю **P=0.95** (коефіцієнт Стьюдента дорівнює **2.571**).

1. Математичне очікування для ряду вимірювань

$$\bar{u} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} U_i = \frac{122+118+120+121+119+120}{6} = 120[В]$$

2. Випадкові відхилення

$$\vartheta_1 = U_1 - \bar{u} = 122 - 120 = +2[В]$$

$$\vartheta_4 = U_4 - \bar{u} = 121 - 120 = +1[В]$$

$$\vartheta_2 = U_2 - \bar{u} = 118 - 120 = -2[В]$$

$$\vartheta_5 = U_5 - \bar{u} = 119 - 120 = -1[В]$$

$$\vartheta_3 = U_3 - \bar{u} = 120 - 120 = \quad 0[В]$$

$$\vartheta_6 = U_6 - \bar{u} = 120 - 120 = \quad 0[В]$$

3. Перевірка, чи сума випадкових відхилень дорівнює нулю

$$\sum_{i=1}^{6} \vartheta_i = 0$$

4. Оцінка експериментального середнього квадратичного відхилення

$$S = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{n} \vartheta_i^2}{n-1}} = \sqrt{\frac{(2)^2 + (-2)^2 + 0 + (1)^2 + (-1)^2 + 0}{6}} = 1.41[B]$$

5. Середнє квадратичне відхилення середнього арифметичного

$$\overline{\sigma}[\overline{u}] = \frac{S}{\sqrt{n}} = \frac{1.41}{\sqrt{6}} = 0.575[B]$$

6. Довірчі границі похибки вимірювання

$$\Delta_Д = \pm k_t \cdot \overline{\sigma}[\overline{u}] = 0.575 \cdot 2.571 = 1.48[B]$$

7. Результат у відповідності до стандартної форми

$$U = 120.00 \pm 1.48 \text{ В}, \; P = 0.95$$

Оцінка випадкових похибок опосередкованих вимірювань

Оцінку випадкових похибок опосередкованих вимірювань необхідно здійснювати за такою методикою:

1. Визначити для результатів прямих вимірювань $\bar{x}$ і $\bar{\sigma}[\bar{x}]$

2. Визначити значення невідомої величини $\bar{q} = f(\bar{x}_1, \bar{x}_2, \ldots, \bar{x}_n)$

3. Визначити «вагу» кожної часткової похибки опосередкованих вимірювань $\left.\dfrac{\partial f}{\partial x_i}\right|_{x_i = \bar{x}_i}$

4. Обчислити часткові випадкові похибки опосередкованих вимірювань $\bar{e}_{\bar{x}_i} = \dfrac{\partial f}{\partial x_i} \cdot \bar{\sigma}[\bar{x}_i]$

5. Знайти оцінку СКВ результату опосередкованих вимірювань

$$\bar{\sigma}_{\bar{q}} = \sqrt{\sum_{i=1}^{n} \left(\frac{\partial f}{\partial x_i} \right)^2 \cdot \bar{\sigma}_{x_i}^2}$$

6. Знайти коефіцієнт Стьюдента за заданою довірчою ймовірністю P і кількістю вимірювань n

7. Знайти граничні значення випадкової складової похибки, яку приймають за похибку опосередкованого вимірювання

$$\Delta = \pm k_t \cdot \bar{\sigma}_{\bar{q}}$$

8. Записати результат опосередкованого вимірювання $q \pm \Delta,\ P$

Для визначення похибки результату опосередкованого вимірювання необхідно застосувати такі правила:

1. Якщо результат вимірювання є сумою або різницею двох і більше виміряних величин: $q = x+\ldots+z - (u+\ldots+w)$

і похибки $\Delta x, \ldots, \Delta w$ незалежні і випадкові, то абсолютна похибка результату може бути визначена за формулою

$$\Delta q = \sqrt{(\Delta x)^2 + \ldots + (\Delta z)^2 + (\Delta u)^2 + \ldots + (\Delta w)^2}$$

2. Якщо кінцевий результат вимірювання є добутком або часткою двох і більше виміряних значень: $q = \dfrac{x \cdot \ldots \cdot z}{u \cdot \ldots \cdot w}$

і похибки $\delta x, \ldots, \delta w$ незалежні і випадкові, то відносна похибка результату опосередкованого вимірювання визначається

$$\delta q = \sqrt{(\delta x)^2 + \ldots + (\delta z)^2 + (\delta u)^2 + \ldots + (\delta w)^2}$$

3. Якщо результат опосередкованого вимірювання є функцією однієї величини: $q = f(x)$

то похибка результату визначається

$$\delta q = \left| \frac{dq}{dx} \right| \delta x$$

4. В загальному випадку похибка функції декількох величин

$$q = f(x, y, \ldots, w)$$

похибки яких незалежні і випадкові, знаходиться

$$\delta q = \sqrt{\left(\frac{\partial q}{\partial x} \delta x \right)^2 + \left(\frac{\partial q}{\partial y} \delta y \right)^2 + \ldots + \left(\frac{\partial q}{\partial w} \delta w \right)^2}$$

Приклад. Обробка результатів опосередкованих вимірювань

Визначити результат та СКВ випадкової складової похибки опосередкованого вимірювання потужності ***P = U²/R*** за даними прямих вимірювань напруги та опору з незалежними випадковими похибками, що розподілені за нормальним законом:

$$U = (1.00 \pm 0.01)\text{В}; \quad P = 0.99$$

$$R = (10.0 \pm 0.10)\text{Ом}; P = 0.997$$

Записати результат згідно зі стандартною формою, вказавши довірчий інтервал, в який потрапить похибка результату опосередкованого вимірювання із встановленою ймовірністю ***P***=0.99.

1. Значення математичного очікування потужності

$$P_o = \frac{U^2}{R} = \frac{1.00}{10.0} = 0.1(\text{Вт})$$

2. СКВ результату опосередкованого вимірювання потужності

$$\sigma_P = \sqrt{\left(\frac{\partial P_o}{\partial U}\right)^2 \bar{\sigma}_U^2 + \left(\frac{\partial P_o}{\partial R}\right)^2 \bar{\sigma}_R^2} = \sqrt{\left(\frac{2U}{R}\right)^2 \bar{\sigma}_U^2 + \left(-\frac{U^2}{R^2}\right)^2 \bar{\sigma}_R^2}$$

За значеннями нормованої функції Лапласа знайти значення z та визначити СКВ результатів прямих вимірювань напруги

$$\Phi(z_U)=\frac{P}{2}=\frac{0.99}{2}=0.485 \quad \Rightarrow z_U=2.2; \quad \bar{\sigma}_U=\frac{\Delta_U}{z_U}=\frac{0.01}{2.2}=0.0045\,(В)$$

$$\Phi(z_R)=\frac{P}{2}=\frac{0.997}{2}=0.499 \Rightarrow z_R=3.1; \bar{\sigma}_U=\frac{\Delta_R}{z_R}=\frac{0.1}{3.1}=0.03(Ом)$$

Значення СКВ опосередкованого вимірювання потужності складає

$$\bar{\sigma}_P=\sqrt{\left(\frac{2U}{R}\right)^2\bar{\sigma}_U^2+\left(-\frac{U^2}{R^2}\right)^2\bar{\sigma}_R^2}=\sqrt{\left(\frac{2}{10}\right)^2\cdot(0.0045)^2+\left(-\frac{1}{10^2}\right)^2\cdot(0.03)^2}\approx 3\cdot 10^{-3}\,(Вт)$$

3. Границі довірчого інтервалу для заданої ймовірності P=0.99. $z_p=2.2$

Границі довірчого інтервалу становлять $\Delta_p=\pm z_p\cdot\bar{\sigma}_{\bar{p}}=\pm 2.2\cdot 3\cdot 10^{-3}=0.0066\,(Вт)$

4. Результат опосередкованого вимірювання потужності

$$P_o=(0.1000\pm 0.0066)\ Вт;\ P=0.99$$

Похибки засобів вимірювань

Похибки засобів вимірювань дозволяють кількісно оцінити інструментальну похибку вимірювань.

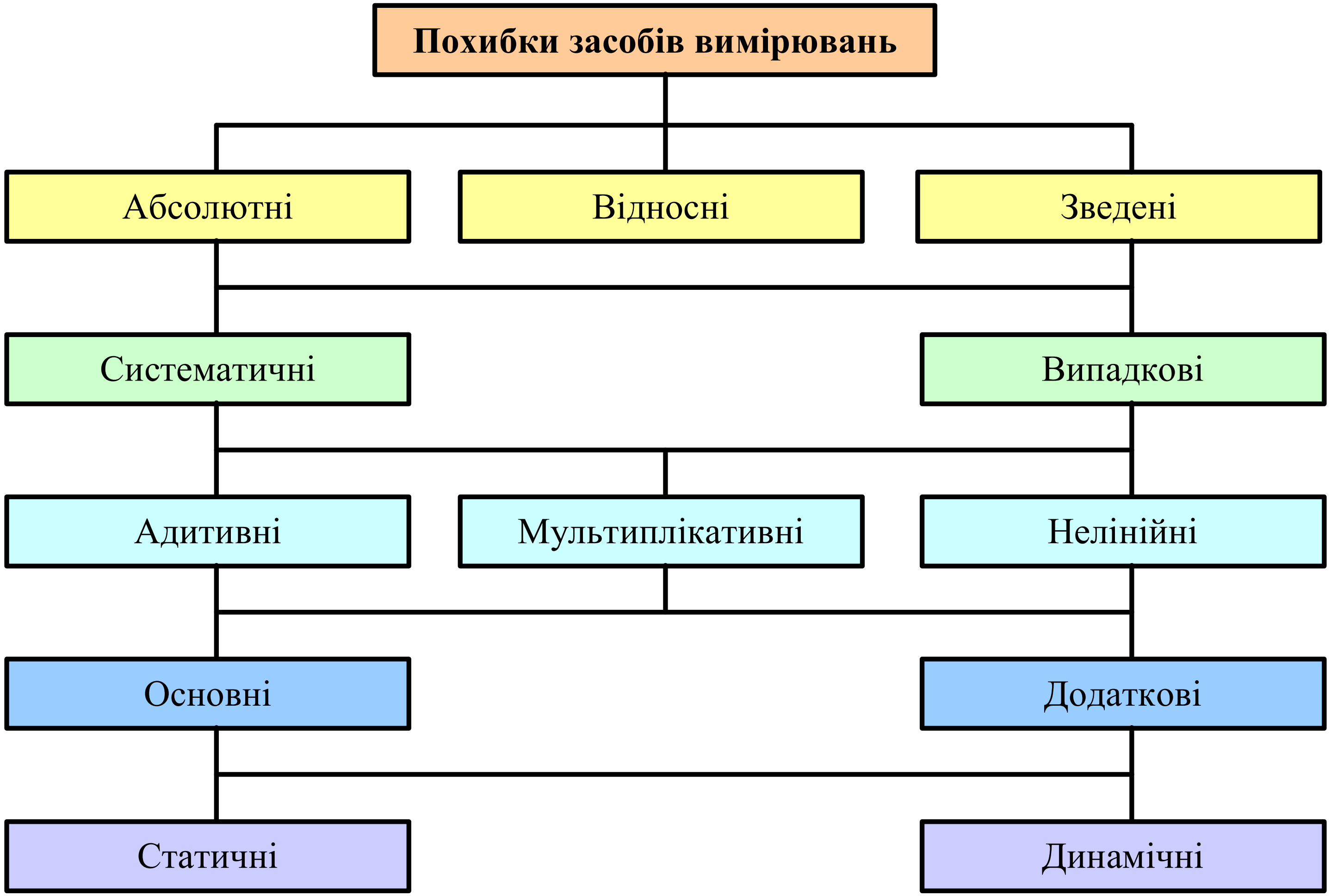

За способом вираження похибки засобів вимірювальної техніки поділяють на абсолютні, відносні та зведені

Абсолютною похибкою засобу вимірювань називають різницю між показом засобу вимірювань та істинним значенням вимірюваної величини за відсутності методичних похибок і похибок від взаємодії засобу вимірювань з об'єктом вимірювання

$$\Delta_{зв} = X_{зв} - X_i$$

Умови відсутності методичних похибок вимірювання і похибок від взаємодії засобу вимірювань з об'єктом вимірювання створюються під час повірки.

В метрологічній практиці визначають приблизне значення похибки засобу вимірювань, тобто її оцінку.

Оцінка похибки засобу вимірювань це різниця між показом засобу вимірювань і умовно істинним значенням вимірюваної величини.

Відносною похибкою засобу вимірювань називають відношення абсолютної похибки засобу вимірювань до істинного значення вимірюваної величини

$$\delta_{зв}[\%] = \frac{\Delta_{зв}}{X_i} \cdot 100\%$$

Зведеною похибкою засобу вимірювань називають відношення абсолютної похибки засобу вимірювань до нормованого значення

$$\gamma[\%] = \frac{\Delta_{зв}}{X_н} \cdot 100\%$$

Похибки засобів вимірювань містять ряд систематичних і випадкових складових, статичні та динамічні похибки, які визначаються аналогічно визначенням похибок вимірювань.

В залежності від типу шкали засобу вимірювань виділяють декілька методів визначення нормованого значення.

1. Якщо засіб вимірювань має рівномірну шкалу, то в якості нормованого значення X_H необхідно вибирати верхню межу вимірювань при знаходженні нульової відмітки на початку шкали.

2. Нормоване значення X_H дорівнює сумі модулів меж вимірювань, якщо нульова відмітка шкали знаходиться в середині діапазону вимірювань.

3. Для багатомежевих засобів вимірювань значення X_H дорівнює різниці меж вимірювань.

4. Якщо засіб вимірювань має істотно нерівномірну шкалу, то за нормоване значення приймають довжину шкали або її частини, яка відповідає діапазону вимірювань.

Залежно від того, в яких умовах експлуатується засіб вимірювань, розрізняють основну (для нормальних умов) і додаткову (якщо одна або більше впливних величин виходять за межі нормальних умов) похибки.

Основна похибка - похибка засобу вимірювальної техніки за нормальних умов його використання.

Умови застосування засобів вимірювальної техніки, за яких впливні величини мають нормальні значення чи знаходяться у границях нормального інтервалу значень, називають ***нормальними умовами застосування***.

Нормальне - це значення впливної величини, для якого (у межах якого) ***нормується основна похибка засобів вимірювальної техніки.***

Умовами застосування засобів вимірювальної техніки називають такі, за яких значення впливних величин знаходяться у границях робочої зони.

Робоча зона значень впливних величин - це зона, що встановлюється для засобів вимірювань, в межах якої за необхідністю нормуються додаткові похибки цих засобів.

Додаткова похибка – похибка засобу вимірювальної техніки, яка додатково виникає під час використання засобу вимірювань в умовах відхилення хоча б однієї з впливних величин від нормального значення або її виходу за границі нормальної зони значень.

Щоб наперед оцінити похибку, яку внесе дане устаткування в кінцевий результат, користуються нормованими значеннями похибки.

Під ***нормованим значенням*** розуміють ***похибки***, які є граничними для даного типу засобів вимірювань.

Стандартами регламентуються способи нормування і форми вираження допустимих границь похибок.

Границею допустимої похибки засобу вимірювань називають найбільше значення без урахування знаку похибки засобу вимірювань, за яким цей засіб ще може бути визнаний придатним до застосування.

Границі допустимих абсолютної, відносної і зведеної похибок засобів вимірювань можуть виражатись одним числом

$$\Delta_{\text{н}} = \pm a; \quad \delta_{\text{н}} = \pm q; \quad \gamma_{\text{н}} = \pm p$$

де ***a*** - додатне число, незалежне від x;

q* , *p - абстрактні додатні числа, вибрані з ряду

[1,0; 1,5; 2,0; 2,5; 3,0; 4,0; 5,0;6.0] • 10^{n},

n може набувати значень 1; 0; -1; -2; ... .

Границі допустимих абсолютної і відносної похибок можуть також виражатися у вигляді лінійної функції

$$\Delta_{\text{зв}} = \pm(a + b \cdot x)$$

a, b - додатні числа, незалежні від ***x***

Перший доданок представленої функції позначається ***Δа*** *і* ***характеризує*** **адитивну похибку** (похибку нуля, незалежну від ***х***), а другий доданок позначається ***Δм*** *і* ***характеризує*** **мультиплікативну похибку**, залежну від ***х***. Дану складову похибки називають ще похибкою чутливості.

Адитивна похибка - складова абсолютної похибки засобу вимірювальної техніки, яка не залежить від вимірюваної величини.

Мультиплікативна похибка - складова похибки засобу вимірювальної техніки, яка пропорційна вимірюваній величині.

Похибка нелінійності - складова похибки засобу вимірювальної техніки, яка змінюється нелінійно в діапазоні зміни вимірюваної величини.

Для нормування похибок засобів вимірювальної техніки з адитивною і мультиплікативною похибками найбільш поширеною є формула виду

$$\delta_{н} = \pm\left[c + d \cdot \left(\left|X_{н} / X\right| - 1\right)\right]$$

c, d - постійні числа

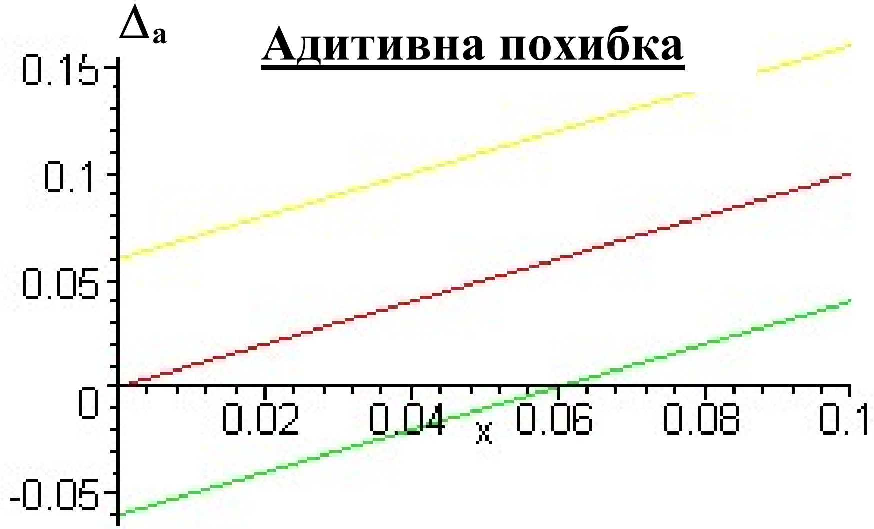

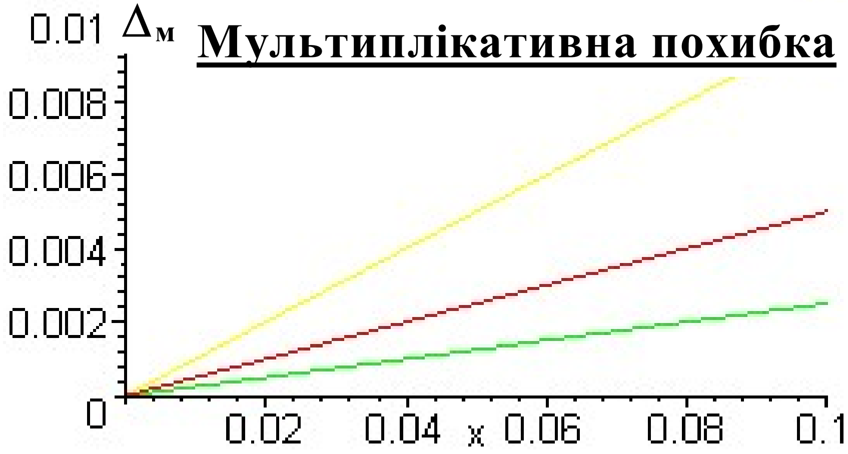

Якщо показання приладу, границя допустимої похибки якого нормована, дорівнює верхній межі вимірювання $\boldsymbol{X = X_H}$, то

$$\delta_H = \pm c$$

Отже **коефіцієнт *c* є границя допустимої відносної похибки при максимальному показі приладу**

Залежність для границі допустимої абсолютної похибки

$$\Delta_{н} = \pm \frac{1}{100} \cdot \left[d \cdot X_{н} + (c - d) \cdot X \right]$$

Якщо покази приладу рівні нулю, другий доданок у квадратних дужках дорівнює нулю. Отже **коефіцієнт *d* є межа допустимої похибки при нульовому показі приладу, яка виражена у відсотках до верхньої межі вимірювання**.

Різниця коефіцієнтів (*c* – *d*) характеризує зростання абсолютної похибки при зростанні показів приладу

Відношення $X_{н}/X - 1$ характеризує зростання відносної похибки при зменшенні показів приладу.

Метрологічні характеристики засобів вимірювань

Метрологічні характеристики - технічні характеристики засобів вимірювальної техніки, що впливають на результати і похибки вимірювань.

Від точності характеристик при виготовленні засобів вимірювань, стабільності їх в процесі експлуатації залежить точність результатів вимірювань.

Метрологічні характеристики, які встановлюються нормативно-технічною документацією (НТД) ***називаються нормованими***. Залежно від виду, призначення, умов застосування засобів вимірювальної техніки нормується певний комплекс характеристик.

Функція перетворення вимірювального приладу (градуювальна характеристика, рівняння перетворення) - залежність між вихідним сигналом приладу ***Y*** і його вхідним сигналом ***X***:

$$Y = f(X)$$

Функція перетворення, яку повинен мати вимірювальний прилад, за певних (нормальних) умовах зовнішнього середовища і незмінних значеннях вхідного сигналу (або таких, що повільно змінюються) називається ***номінальною статичною характеристикою перетворення.*** Ця функція може бути представлена аналітично, графічно або у вигляді таблиці.

Ідеальна функція перетворення представляє лінійну залежність, але під дією тих чи інших причин вона може змінювати свій вигляд.

Функція перетворення пов'язує конструктивні параметри приладу з величинами ***X*** і ***Y***.

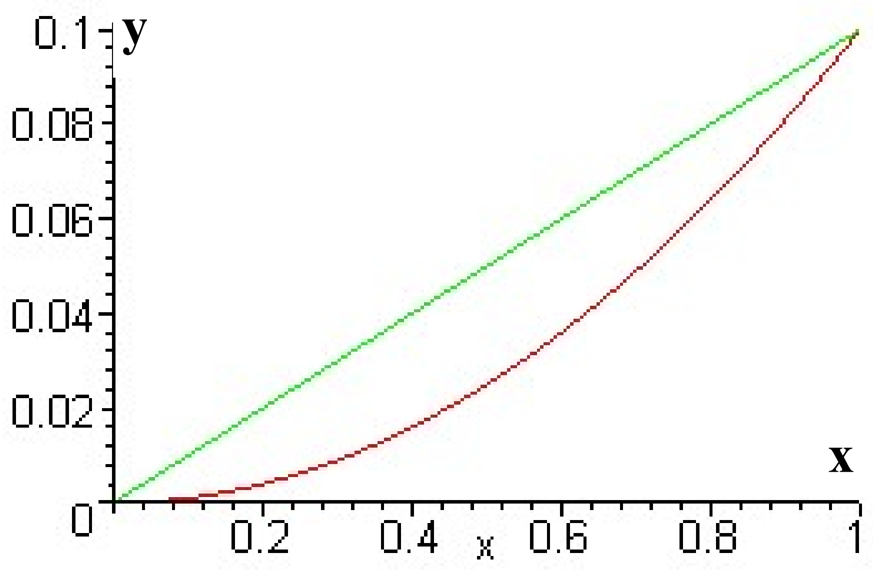

Графічне подання функції перетворення називають **статичною характеристикою**

Чутливість вимірювального приладу - характеризує здатність приладу реагувати на зміни вхідного сигналу. Чутливість визначається з рівняння перетворення і являє собою відношення зміни сигналу ***ΔY*** на виході приладу до викликає його зміни сигналу ***ΔX*** на вході приладу

$$S = \Delta Y / \Delta X$$

При лінійному рівнянні перетворення $S = Y / X$

Відносна чутливість:

$$S = \frac{\Delta Y}{Y} / \frac{\Delta X}{X} = \frac{\Delta Y \cdot X}{\Delta X \cdot Y}$$

Поріг чутливості - зміна вхідного сигналу, що викликає найменшу зміну вихідного сигналу, яка може бути виявленою спостерігачем за допомогою даного приладу без додаткових пристроїв. Поріг чутливості визначає фактичну роздільну здатність вимірювального приладу.

Зона нечутливості - діапазон значень вимірюваної величини, в межах якого її зміни не викликають зміни показу засобу вимірювань.

Ціна поділки шкали вимірювального приладу (або постійна приладу) - різниця значень величин, що відповідають двом сусіднім позначкам шкали. Вона пов'язана з чутливістю залежністю

$$C = 1 / S = \Delta X / \Delta Y$$

Чутливість і ціна поділки - величини іменовані. Зазвичай говорять про чутливості приладу якийсь величині (напрузі, струму, опору тощо).

Наприклад, *S* = 5 под./В; *C* = 0,2 В/под.

Діапазон вимірювань - область значень вимірюваної величини, для якої нормовані допустимі похибки засобів вимірювань. Ця область обмежена ***межами вимірювань*** - найбільшим і найменшим значеннями діапазону вимірювань. Діапазон вимірювань може складатися з декількох піддіапазонів з різними похибками.

Показ - значення величини, що визначається за відліковим пристроєм приладу і виражене в прийнятих одиницях цієї величини.

Діапазон показів - область значень, обмежена початковим і кінцевим значеннями шкали (може не збігатися з діапазоном вимірювань).

Варіація показів - найбільша можлива різниця між окремими повторними показами приладу, відповідними одному і тому ж дійсному значенню вимірюваної величини при незмінних зовнішніх умовах. ***Варіація характеризує стійкість показань приладу.***

У вимірювальній практиці широко використовується також термін "***повний діапазон***", під яким розуміють відношення верхньої межі вимірювання до порогу чутливості

$$D = \frac{x_{max}}{X_{п}}$$

Вхідний і вихідний опір. При вимірюванні об’єкт і засіб вимірювання взаємодіють. Однак при такій взаємодії вимірювальна інформація, що отримується від об'єкта вимірювання, не повинна спотворюватись. У цьому плані засоби вимірювання характеризуються вхідним і вихідним опорами (імпедансами).

Вхідний опір може бути як великим, так і малим, в залежності від властивостей об’єкта, умов вимірювання, значення вимірюваної величини і методу вимірювання.

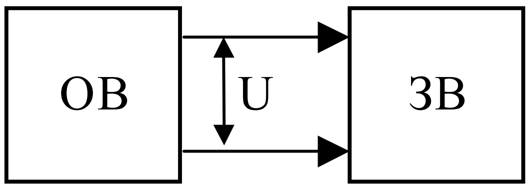

$R_{вх} \to \infty$

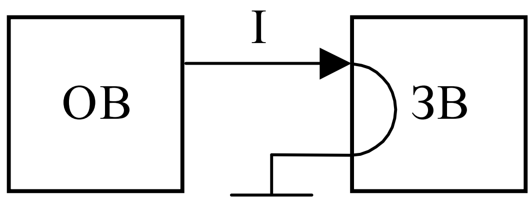

$R_{вх} \to 0$

Великий вхідний опір необхідний тоді, коли вихідний сигнал від попереднього перетворювача або об'єкта вимірювання формується у вигляді напруги (**вимірювання напруги вольтметром**). Чим більшим буде опір вольтметра, тим меншою буде похибка взаємодії.

Малий вхідний опір необхідний тоді, коли вихідний сигнал від попереднього перетворювача або об'єкта вимірювання формується у вигляді струму. При **вимірюванні сили струму амперметром** похибка взаємодії буде тим меншою, чим менший його вхідний опір .

Вид вихідного коду - число розрядів коду (ціна одиниці найменшого розряду коду приладу), призначене для видачі результатів в цифровому вигляді.

Область робочих частот - смуга частот, в межах якої похибка приладу, викликана зміною частоти, не перевищує допустимої межі.

Швидкодія - час, що витрачається на один вимір.

Для аналогових приладів швидкодія визначається часом встановлення показів (часом заспокоєння) - проміжком часу з моменту зміни вимірюваної величини до моменту встановлення показів приладу.

Для цифрових приладів швидкодія визначається як відношення числа вимірювань ***n*** за деякий проміжок часу ***t*** до цього проміжку часу:

$$B = n / t$$

Клас точності

Узагальненою характеристикою засобу вимірювальної техніки є клас точності, що визначається границями його допустимих основної і додаткових похибок, а також іншими характеристиками, що впливають на його точність, значення яких регламентується.

Клас точності характеризує точність засобу вимірювань, але не є безпосередньою характеристикою точності вимірювання, виконаного за допомогою даного засобу вимірювань.

В основу присвоєння класу точності береться основна похибка засобу вимірювань і спосіб її вираження. Якщо основна похибка виражається в одиницях вимірюваної величини або в поділках шкали, то класи точності позначають порядковими номерами. Номери визначаються відповідними стандартами.

Залежно від ступеня точності показів вимірювальні прилади поділяються на класи, що позначаються відповідно числами:

0,05; 0,1; 0,2; 0,5; 1,0; 1,5; 2,5; 4,0

1) ***Для засобів вимірювання, відлікові пристрої яких градуюються у логарифмічних одиницях, позначення класів точності збігається з граничними значеннями допустимих похибок.***

Наприклад, якщо границя допустимої похибки становить ±1 дБ, то клас точності позначають: Кл. 1,0 дБ.

2) ***Якщо границі допустимої основної похибки задаються відносною або зведеною похибкою, то позначення класів точності вибирають із наведеного раніше ряду***.

3) ***Якщо границі допустимої основної похибки залежать від значення вимірюваної величини:***

$$\delta = \pm[c + d \cdot (|X_k / X| - 1)]$$

клас точності позначають дробом c / d

Наприклад, при значеннях c=0.02 і d=0.01 клас точності приладу буде позначено: 0.02/0.01.

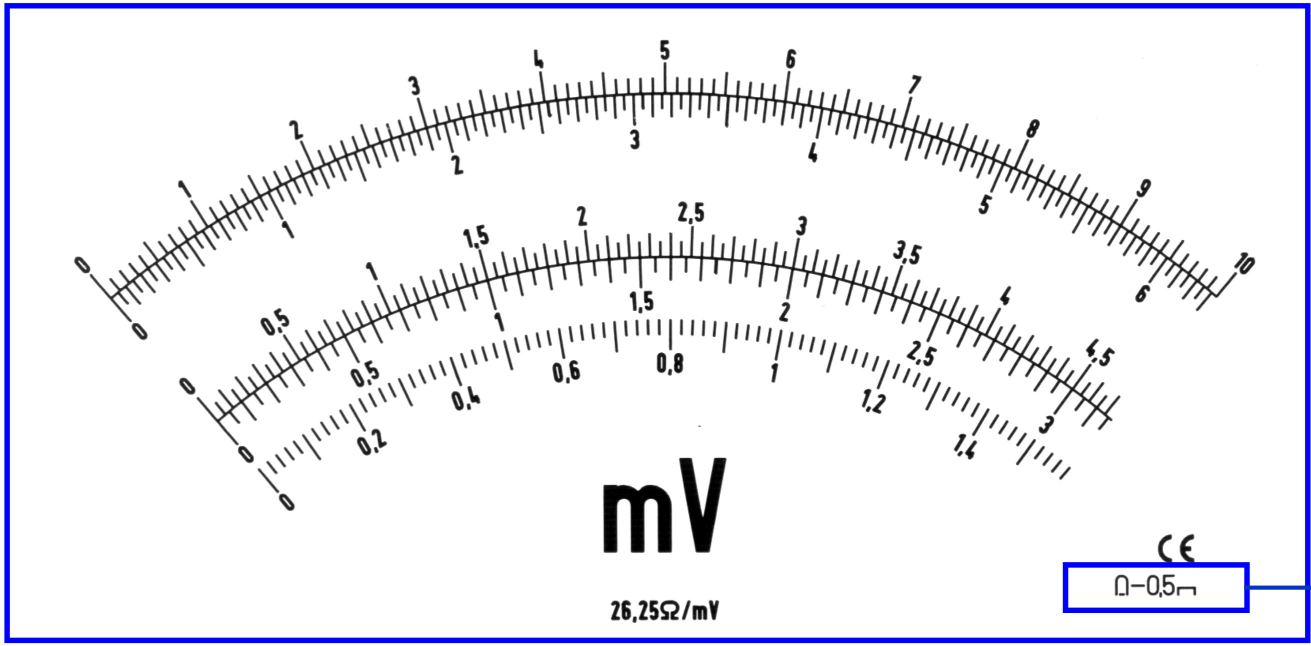

клас точності визначається зведеною похибкою

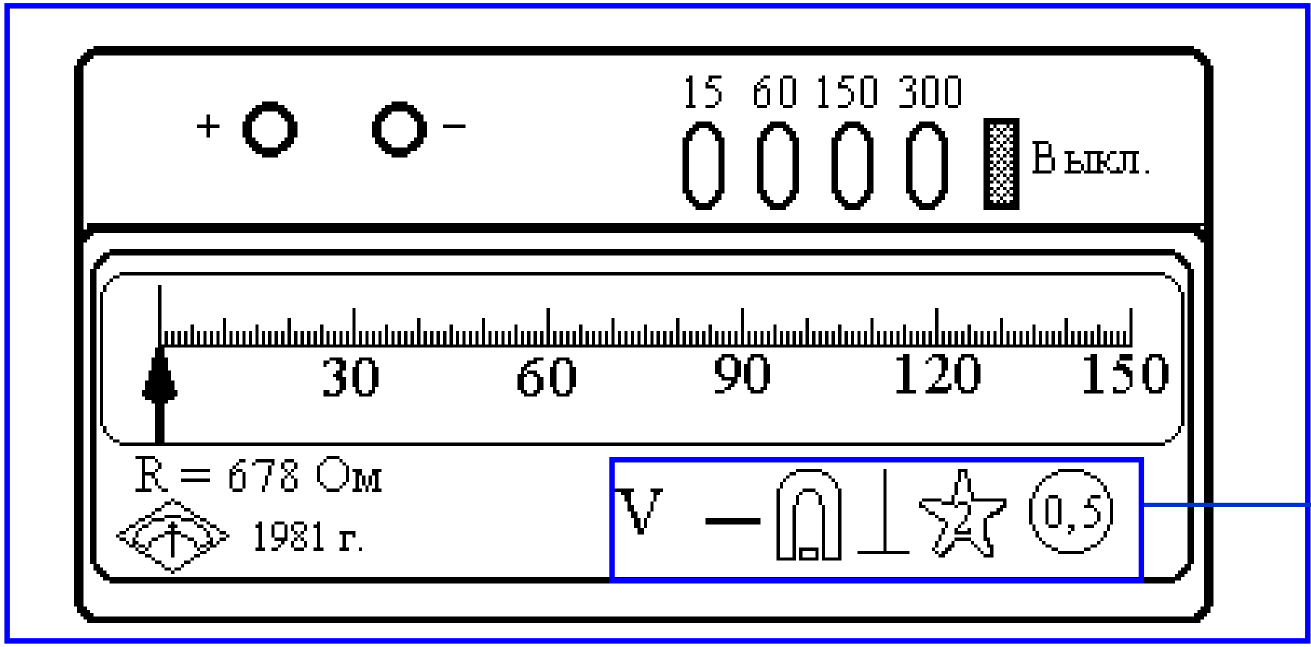

клас точності визначається відносною похибкою

Для характеристик точності засобу вимірювань можна застосувати **коефіцієнт точності**, який визначається відношенням абсолютної похибки до його поля допуску

$$K_T = \Delta / \Delta_{ПД}$$

Щоб оцінити точнісні характеристики сукупності засобів вимірювань, можна застосувати **коефіцієнт відносної точності**, що являє собою відношення середнього квадратичного відхилення вимірюваної величини до його поля допуску

$$K_B = \sigma / \Delta_{ПД}$$

Поле допуску - поле, обмежене найбільшим і найменшим граничними розмірами, яке визначається величиною допуску і його положенням відносно номінального розміру. У разі графічного зображення поле допуску міститься між двома лініями, що відповідають верхньому та нижньому відхиленням відносно нульової лінії

Як показники точності засобів вимірювань можна також застосовувати:

а) інтервал, у якому похибку вимірювання знаходять із заданою ймовірністю;

б) інтервал, у якому систематичну складову похибки вимірювання знаходять із заданою ймовірністю;

в) числові характеристики систематичної складової похибки;

г) числові характеристики випадкової складової похибки;

д) функцію розподілу складової похибки.

Основні значення вимірюваних напруг і струмів

Найбільш часто вимірюють напруги, рідше — струми. Це пояснюється насамперед тим, що для вимірювання струму вимірювальний ланцюг необхідно розривати, що не завжди можливо або бажано, і навпаки, вимірювання напруги можна проводити без порушення цілісності вимірюваного електричного кола.

Вимірювані електричні сигнали це складні функції часу. Тому для аналізу і порівняння різних сигналів прагнуть використовувати такі їх значення, які характеризували б сигнали будь-якої форми.

Найбільшого розповсюдження одержали наступні значення (параметри) напруг і струмів:

- **амплітудне,**
- **середнє,**
- **середньо випрямлене,**
- **середньоквадратичне.**

Амплітудне (пікове) значення це - найбільше або найменше миттєве значення змінної складової сигналу за час вимірювання:

$$U_m = \max_T \{U(t)\}$$

$\max\limits_T$ — операція знаходження максимального значення сигналу на інтервалі вимірювання ***T***

Середнє значення (постійна складова) напруги — це постійна складова сигналу ***U(t)*** за час $\boldsymbol{T_1}$, що визначається виразом:

$$U_{\text{ср}} = \frac{1}{T_1}\int_0^{T_2} U(t)$$

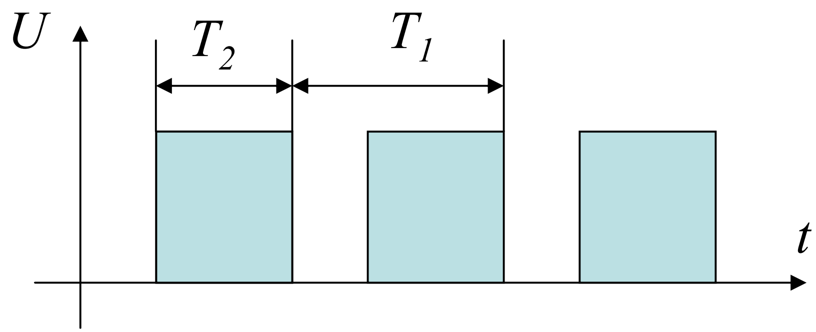

T_1 — час спостереження або період електричного коливання;

T_2 — час дії вимірюваної напруги.

Середньо випрямлене значення напруги:

$$U_{\text{св}} = \frac{1}{T_1}\int_0^{T_2} \left|U(t)\right|$$

Операція знаходження середніх випрямлених значень здійснюється за допомогою двонапівперіодного детектора середньо випрямлених значень. Відмітимо, що для однополярних сигналів $\boldsymbol{U_{ср}}$ і $\boldsymbol{U_{св}}$ рівні між собою

Середньоквадратичне значення напруги — це корінь квадратний із середнього значення квадрата напруги:

$$U_{\text{ск}} = \sqrt{\frac{1}{T_1}\int_0^{T_2} U^2(t)dt}$$

Середньоквадратичне значення періодичного сигналу складної форми може визначатися також як сума квадратів постійної складової і середньоквадратичних значень окремих гармонік

$$U_{\text{ск}} = \sqrt{U_0^2 + U_1^2 + ... + U_n^2}$$

Постійну складову і гармоніки знаходять, як відомо, шляхом розкладання складної функції часу ***U(t)*** у ряд Фур’є.

Пікове, середньоквадратичне і середньо випрямлене значення напруг сигналів будь-якої форми зв’язані між собою коефіцієнтами амплітуди $\boldsymbol{K_a}$, форми $\boldsymbol{K_\phi}$ і усереднення $\boldsymbol{K_y}$

$$K_{\text{а}} = \frac{U_m}{U_{\text{ск}}} \qquad K_{\text{ф}} = \frac{U_{\text{ск}}}{U_{\text{св}}} \qquad K_{\text{у}} = K_{\text{а}} K_{\text{ф}}$$